

ВІДГУК

офіційного опонента
кандидата політичних наук, професора Дорош Лесі Олексіївни
на дисертацію
Долженка Олександра Олександровича
«Гібридна війна як інноваційний феномен сучасної політики:
український вимір»,
що представлена на здобуття наукового ступеня кандидата політичних
наук за спеціальністю 23.00.02 - Політичні інститути і процеси

Актуальність теми. Збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата у лютому 2014 р. вторгненням її «зелених чоловічків» на Кримський півострів, та її повномасштабна стадія з 24 лютого 2022 р. змусила світ переосмислити усталені міжнародні норми та практики ведення війни. Сучасна російсько-українська війна, в якій широко застосовуються гібридні методи ведення війни, поставивши перед Україною та європейською системою безпеки загалом нові, комплексні, виклики, актуалізувала дослідження природи гібридних загроз та пошук способів їм протидіяти. Відтак, дослідження сутності гібридної війни, її методів, які використовує Російська Федерація задля втілення своїх загарбницьких прагнень, пошук відгуків на нові гібридні виклики, що виникли у зв'язку із поточною агресивною міжнародною політикою Росії, актуальні не лише для України, але й для Молдови, Польщі, Литви, Латвії, Естонії та інших держав, які Російська Федерація історично відносила до власної сфери впливу.

Внаслідок успішного застосування методів гібридної війни в Криму у 2014 р., держави Заходу усвідомили наявність нового типу загрози, який поєднує у собі низку різних типів протистояння – від військових дій конвенційних, нерегулярних сил та сил спеціального призначення до інформаційних, економічних та кіберзаходів, включно із актами тероризму та кримінальною активністю. Усвідомлення цієї старої/нової гібридної загрози призвело до популяризації теми гібридної війни у науковій думці держав Заходу та України. З огляду на це, дисертація Долженка О. О., мета якої полягає у з'ясуванні ролі і місця феномену «гібридної війни» в умовах сучасного суспільного розвитку, виявлення інноваційних чинників гібридної війни в контексті військового протистояння України і Російської Федерації (с.5), вкрай актуальна.

Підсилює значення такого дослідження намагання автора посилити методологічний та емпіричний аспекти дослідження феномену «гібридної війни», її характерних ознак, структури та критеріїв. Окремо слід виділити намагання дисертанта здійснити наукові розвідки основних політичних та правових факторів, які впливають на це явище, питання інноваційності стратегії, тактики і технологій гібридної війни в контексті військової агресії Росії проти України, звертаючись не лише до застосування формалізованих методик, якими послуговуються вітчизняні науковці на початку ХХІ ст., але

виробивши власний комплексний підхід, пристосований до вітчизняних умов, необхідний для отримання достовірних та вичерпних даних (с. 5).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема і зміст дисертації є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми кафедри політичних наук «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входила до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (нині – Українського державного університету імені Михайла Драгоманова), наукового напрямку «Дослідження гуманітарних наук».

Наукова і практична цінність дисертації. На основі ґрунтовного опрацювання джерельної бази та досить вдалого вибору основних теорій і концептуальних моделей (зокрема, історичний, системний, психологічний, компаративістський підходи (с. 7-8)) пояснення воєн загалом (с. 14-24) та сучасної гібридної війни зокрема (с. 31-53)), дисертант комплексно охопив феномен гібридної війни в сучасних умовах та виробив авторський підхід до вивчення проблеми протидії гібридним загрозам в контексті протистояння України Російській Федерації. Варто відзначити, що О. Долженко систематизував політологічні параметри (навіть вживає термін «аксіоми») цього феномену, які визначають та обумовлюють сутність та прояви гібридних воєн (с. 55-56).

Дослідницький інтерес викликає й те, що автор первісно відштовхується від детального аналізу джерел воєн (с. 24-27), їх ключових ознак (с. 26-27) з нормативно-правової, соціально-політичної, філософсько-онтологічної точок зору.

Заслуговує на увагу авторський підхід до визначення сутності поняття «гібридна війна» із наголосом на наріжних характеристиках інноваційного типу конфліктності (с. 9, 78). Окрім цього на основі аналізу ведення гібридних війн: Вірменії й Азербайджану (1990), Лівану й Ізраїлю (2006); Чечні й Росії (1994-1996; 1999-2009); Російської Федерації й Грузії (2008); Сирії (2011) (с. 80-97) О. Долженко запропонував авторський підхід до визначення, аналізу та систематизації технологій ведення гібридної війни між Російською Федерацією і Україною, наголошуючи на тому, що з розвитком технологій змінилися умови і характер ведення сучасних гібридних воєн, зокрема війни Росії проти України (с. 9-10).

Варто відзначити й увагу, яку приділяє дисертант дослідженню передумов та причин початку російсько-української війни, які поєднують як духовно-психологічні, так і матеріальні аспекти (с. 57-70). Такий підхід, на нашу думку, вкрай важливий, адже опрацьовуються історичні етапи гібридної російської агресії, виявляються тенденції зміни її форм та методів (с. 72-76). Такий аналіз сприяє ґрунтовній оцінці стану використовуваних гібридних засобів та технологій, окресленню тенденцій посилення/послаблення негативних впливів гібридного характеру.

У роботі також подано авторське бачення соціально-психологічних технологій, що використовувались у ході російсько-українського протистояння – «конфлікт на виснаження», «миротворча місія», «підбурювання до

конфлікту», «латентного конфлікту», «розвідки боєм», «свій серед чужих», «дзеркальні технології», «перекладання вини» тощо (с. 115-116).

О. Долженко звертає увагу й на пропагандистську, інформаційно-мисленнєву складову гібридної війни (с. 95-114). У роботі проаналізовано інформаційні кампанії Росії в Україні та інших країнах, визначено їх спільні риси, методи та напрямки реалізації. Дисертант враховує те, що інформаційний складник російсько-української гібридної війни став «війною смислів», які є підґрунтям для нагнітання паніки й зневіри всередині українського суспільства, і тому припускає, що тільки механізм асиметричної відповіді у гібридній війні може дати адекватну відповідь агресору (с. 113).

У дисертації належну увагу відведено аналізу інституційної складової гібридної війни Росії проти України та інших держав. Автор вказує, зокрема, на те, що рушійною силою гібридної війни є непередбачені законом воєнізовані та/або збройні формування, організовані групи і злочинні організації на території України (с. 209). Окрім цього автор доводить значення роботи спецслужб держави-агресора, які, перебуваючи в тіні, готують задуми, сценарії реалізації етапів гібридної війни, обирають «відкритих» суб'єктів її ведення на території противника. Значна увага приділяється також діяльності регулярних військ та приватних військових компаній (ПВК) як інструментів силового виміру гібридної війни Росії (с. 132-147). Варто відзначити спробу автора з'ясувати специфіку формування «сірих зон» як джерела небезпеки та загрози національній безпеці держави, своєрідним простором між війною і злочинністю на перетині міжнародних норм, порядку й анархії через використання нетрадиційних засобів і незаконних методів ведення війни. Долженко О. аналізує особливості створення нових квазіправових конструкцій на цій території (с. 148-167), з'ясовує досвід створення та функціонування квазідержавних утворень, які виникли на пострадянському просторі загалом і в Україні зокрема.

Варто відзначити, що у дослідженні прослідковується використання принципу об'єктивності, адже дисертант стверджує, що застосування Україною пропаганди у відповідь на аналогічні дії агресора матиме негативні наслідки для неї – руйнування основ демократії. Відтак, тут потрібна не реактивна, а проактивна інформаційна позиція, оскільки значна частина українського суспільства не сприймає пропагандистської діяльності влади. Відповіддю на російську пропаганду є організація стратегічної комунікації, яка принципово відрізняється від методів інформаційного впливу агресора (с. 198).

На основі проведеного аналізу, автор приходить до висновку про те, що потенційно гібридна війна – головний фактор дестабілізації сучасної України, детально аналізує прояви тероризму (с. 190-201) та інфо-війни (с. 195-200) в умовах ведення Російською Федерацією гібридної війни проти України.

Відтак, у дисертації наголошено, що необхідно виробити методи протидії гібридним загрозам, які належать до найсерйозніших викликів національній безпеці нашої держави. Дисертант стверджує, що для України важливий досвід підвищення стійкості до гібридних загроз європейських демократичних держав, наводячи, як приклад, діяльність у цьому напрямі ЄС та НАТО, Великобританії, Франції, Фінляндії, країн Балтії (с. 175-179). Дисертант також пропонує перелік

заходів – внутрішньополітичних, та зовнішньополітичних, для протидії їм (с. 182-183, 192-193, 200-206).

Отож, вибір методів дослідження, а також основних методологічних положень політології дає можливість стверджувати про комплексність напрацювань дисертанта, що дало змогу сформулювати низку теоретичних та практичних висновків, корисних для сучасної політичної науки, які мають міждисциплінарний характер.

Обґрунтованість положень і висновків, сформульованих у дисертації. Сформульовані дисертантом основні наукові положення, висновки та рекомендації фахово обґрунтовані. Наукові положення, висновки і рекомендації дисертації достатньо обґрунтовані: як теоретично, зокрема, з точки зору методології, так і емпірично. Це обумовлено комплексністю авторського підходу до проблематики концептуалізації феномену «гібридна війна»; великою кількістю проаналізованих здобувачем наукових праць, виробленням авторського підходу щодо сучасної російсько-української гібридної війни, моделюванням і прогнозуванням перспективи «гібридних війн»; апробацією результатів дослідження на науково-практичних конференціях різного рівня, використанням і сучасних загальнонаукових методів дослідження і новітніх наукових напрацювань щодо вказаної проблематики. Автором ретельно досліджено наукові праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Особливо цінне звернення дисертанта до емпіричних джерел (аналітичні підсумки і прогнози, соціологічні опитування, проведені Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та «Ukrainian Sociology Service»), що надає ключової доданої вартості роботам подібної тематики. Використання подібних матеріалів дає змогу глибоко проаналізувати проблему та об'єктивно розкрити її основні аспекти.

Повнота викладення матеріалів у публікаціях положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Отримані у роботі наукові результати сукупно розв'язують важливу проблему, що виявляється у комплексному аналізі проблематики застосованих Росією проти України гібридних технологій ведення війни нового покоління, характерних інформаційному суспільству, а також визначенню та поясненню особливостей механізмів протидії інформаційним впливам, які ще не застосовувалися в світі в таких масштабах. Повнота результатів дослідження відображена в опублікованих працях автора: основні положення та результати дисертації висвітлено в 10-ти публікаціях (з них 3 – у фахових наукових виданнях з політичних наук, 4 – у виданнях, що внесені до міжнародних наукометричних баз даних), тезах та матеріалах науково-практичних конференцій за міжнародною участю. Опубліковані наукові праці дають достатнє уявлення про зміст дисертації, її структуру, теоретичні висновки, а також висвітлюють основні положення наукової новизни та висновки дисертації.

Текст дисертації Долженка О. О. розкриває логіку дослідження та реалізації визначеної мети та завдань. Тема дисертації актуальна, її структура – продумана, а матеріал – викладено логічно та послідовно. Висновки до розділів

та загальні висновки дисертації обґрунтовані. Зміст роботи відповідає спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Зміст автореферату загалом, та анотацій, які подані українською та англійською мовами, відповідає змісту дисертації, стисло відображає основні положення наукової новизни та висновки дисертації. У дисертації не виявлено академічного плагіату, самоплагіату, фальсифікації та інших порушень, що могло б поставити під сумнів самостійний характер виконання автором наукового дослідження. У роботі подано кваліфіковані посилання на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень, відомостей.

Окремі дискусійні питання і зауваження. Відзначаючи позитивні моменти дисертації, водночас потрібно висловити окремі зауваження, які можуть бути вектором для поглиблення дисертантом наукових розвідок у царині комплексного аналізу особливостей сучасних проявів гібридної війни.

1. Обґрунтовуючи актуальність дослідження, дисертант стверджує, що *«початок ХХІ століття (виділено нами)»* ознаменувався появою феномену, який неможливо у чистому вигляді віднести ні до війни, ні до миру. Військова наука визначає це явище як «гібридна війна» (с. 4). Відомо, що при поясненні сутності та специфіки гібридної війни існує дві «школи». Перша група дослідників стверджує, що гібридна війна є корисним, але не новим концептом. Дослідники цієї школи схиляються до думки, що гібридні війни є комбінацією дій конвенційних та неконвенційних сил хоч, водночас не пояснюють нову роль невійськових засобів у досягненні політичних цілей держави, які раніше досягалися виключно її військовою силою. Друга наукова школа розглядає гібридну війну як нове явище. Більшість наукових праць у рамках цієї школи дослідження гібридних війн також передбачають поєднання діяльності конвенційних та нерегулярних сил, але, водночас, представники цього напрямку визнають зростання важливості підривної діяльності та використання сучасних технологій для обмеження військової сили супротивника, їх нову роль. Відтак, дисертанту варто уточнити, до якої школи він схиляється, аналізуючи гібридну війну Росії проти України та наголошуючи власне на появі цього феномену саме на початку ХХІ ст.

2. Детальнішого пояснення вимагає трактування дисертантом ключових понять роботи. Так, зокрема, йдеться про наповнення концепту «гібридна війна» із врахуванням повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. Дисертант стверджує, що термін «гібридний» слід розуміти як використання всіх можливих засобів тиску на супротивника, серед яких військові операції можуть бути другорядними. Окрім цього він наголошує на важливості факторів, які зумовлюють вторинність завдань окупації території противника та захоплення його ресурсів на протипагу завданням встановлення стратегічного, комплексного контролю над свідомістю населення країни та отримання повноти влади над майбутнім завойованої країни. Чи не слід у такому випадку при прогнозуванні подій у ході російсько-української війни та її повномасштабного етапу фактори повномасштабного використання Росією різних видів конвенційної зброї враховувати як рівнозначні (а не вторинні, другорядні) поряд з іншими застосовуваними гібридними методами агресії.

3. З методологічної точки зору, на нашу думку, доцільніше обґрунтувати використання *неоінституціонального* підходу, у межах якого можливі: розгляд та моделювання інституційної будови використання та протидії використанню засобів гібридної війни, а також врахування у цьому процесі інших елементів суспільно-політичної, політико-правової, економічної, інформаційно-технологічної підсистем (тобто як формальних/офіційно прийнятих, так і неформальних структурних рис суспільства і/або політики); аналіз ефективності конкретних гібридних практик в межах цієї будови (чому, на жаль, дисертант не надав належної уваги); пошук та систематизація інституційних та процесуальних механізмів функціонування цих практик, які їх ускладнюють чи полегшують, забезпечують ефективність і якість досягнення ініціатором таких дій поставлених цілей.

4. Дисертант наголошує на використанні порівняльного методу при дослідженні історичних паралелей введення «гібридних війн», для з'ясування конструктивних параметрів конкретної гібридної війни. Однак, на нашу думку, робота лише б виграла від унаочнення такого порівняння у додатках чи таблицях. Застосовуючи цей метод, можна виявити не лише загальні характеристики явищ, а й простежити їх феноменологію не лише в Україні, а у інших випадках застосування гібридних інструментів ведення війни.

5. Сучасне суспільство часто характеризують як таке, яке існує у епоху пост-правди, коли емоційне і суб'єктивне виходить на перший план і відіграє визначальну роль при формуванні політичних переваг, коли у повній мірі гібридні технології можуть використовуватись у маніпулюванні політичною свідомістю та при формуванні політичної культури громадян. Відтак, дослідницький інтерес може викликати зокрема використання штучного інтелекту як засобу гібридної війни, який може фальсифікувати повідомлення (у тому числі суспільно-політичного характеру), посилюючи прояви пост-правди та сприяючи негативним наслідкам гібридного протистояння. Чи виявив дисертант при здійсненні свого дослідження такі тенденції? І чи можна сьогодні запропонувати певні механізми подолання негативних проявів епохи пост-правди як елементу гібридного протистояння, враховуючи можливості, які надають, наприклад, цифрові технології?

6. Аналізуючи варіанти залучення приватних військових кампаній до гібридної війни для ведення військових дій, реалізації операцій, усунення неугодних політичних та громадських діячів, забезпечення підтримки екстремістських чи націоналістичних угруповань або ведення підривної діяльності біля ворожої країни (с. 146-147), чи варто вживати термін «приватні» при аналізі їх залучення у ході російсько-української війни з методологічної точки зору, якщо російською стороною визнано безпосереднє державне фінансування таких структур, надання їм озброєння і техніки?

7. Вважаємо, що робота б значно виграла б, якби заходи та рекомендації, що їх подає дисертант щодо протидії гібридним загрозам на національному та міжнародному рівнях, були більш деталізовані та унаочнені (у форматі моделей чи схем) із врахуванням суб'єктного, функціонального та часового підходів.

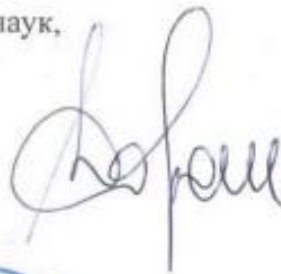
8. Робота не позбавлена мовних і стилістичних огріхів, зустрічаються стилістично невдалі конструкції та словосполучення, подекуди трапляються неточності у списку використаних джерел та літератури.

Попри те, наведені зауваження стосуються головно дискусійних аспектів праці та не впливають на зміст дисертації, не применшують її наукової та практичної цінності, а лише пропонують можливі шляхи подальшого розвитку та вдосконалення досліджуваних проблем.

Загальний висновок. Загалом, аналіз рукопису дисертації Долженка О. О. «Гібридна війна як інноваційний феномен сучасної політики: український вимір» дає змогу зробити **висновок** про те, що робота виконана на належному теоретичному рівні, її основні положення апробовано у належній кількості наукових публікацій і наукових конференцій, є працею, у якій представлено науково обґрунтовані результати. Дисертація є оригінальним і завершеним дослідженням, відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, а її автор, Долженко Олександр Олександрович заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – Політичні інститути і процеси.

Офіційний опонент:

професор, кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»

Л. О. Дорош

Підпис Дорош Л. О. підтверджую:
Вчений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»

Р. Б. Брилинський